

УДК 821.161.3

ФАКТОГРАФИЯ И РЕЛИГИОЗНЫЙ ДИСКУРС КАК ВЗАИМОСВЯЗАННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЦЕЛОГО (НА ПРИМЕРЕ ФИЛОСОФСКО-АЛЛЕГОРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ М. ГОРЕЦКОГО «ЛЯВОНИУС ЗАДУМЕКУС»)

О. Н. ГУБСКАЯ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный экономический университет,
пр. Партизанский, 26, 220070, г. Минск, Беларусь

Философско-аллегорическое произведение М. Горецкого «Лявониус Задумекус» рассматривается с использованием нарратологического анализа, инструментами которого выступают понятия «конкретный автор», «абстрактный автор», «нарратор» и «событие», «история», «наррация». Подчеркивается, что данный текст – образец экспрессивной наррации, в котором на фоне экспрессивной стилистики явно проявляется религиозный дискурс, который, в свою очередь, актуализирует архетип раскаявшегося грешника. Утверждается, что базовые факты из бытия человека и эпохи, которые выделяются в тексте М. Горецкого, превращаются в специфические конструкции. В этом процессе ведущую роль играют элементы религиозного дискурса и поэтика экспрессивного письма. Выявление элементов религиозного дискурса и актуализации на этом фоне архетипа раскаявшегося грешника обуславливает новизну исследования.

Ключевые слова: нарратологический анализ; автор; нарратор; событие; история; архетип; религиозный дискурс; экспрессивность; поэтика.

ФАКТАГРАФІЯ І РЭЛІГІЙНЫ ДЫСКУРС ЯК УЗАЕМАЗВЯЗАННЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ МАСТАЦКАГА ЦЭЛАГА (НА ПРЫКЛАДЗЕ ФІЛАСОФСКА-АЛЕГАРЫЧНАГА ТВОРА М. ГАРЭЦКАГА «ЛЯВОНІУС ЗАДУМЕКУС»)

В. М. ГУБСКАЯ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, пр. Партызанскі, 26, 220070, г. Мінск, Беларусь

Філасофска-алегарычны твор М. Гарэцкага «Лявоніус Задумекус» разглядаецца з выкарыстаннем нарраталагічнага аналізу, інструментамі якога выступаюць паняцці «канкрэтны аўтар», «абстрактны аўтар», «наратар» і «падзея», «гісторыя», «нарацыя». Падкрэсліваецца, што дадзены тэкст – узор экспрэсіўнай нарацыі, у якім на фоне экспрэсіўнай стылістыкі відавочна праяўляецца рэлігійны дыскурс, які, у сваю чаргу, актуалізуе архетып раскаянага грэшніка. Сцвярджаецца, што базавыя факты з быцця чалавека і эпохі, якія вылучаюцца ў тэксце М. Гарэцкага, ператвараюцца ў спецыфічныя канструкты. У гэтым працэсе вядучую ролю адыгрываюць элементы рэлігійнага дыскурсу і паэтыка экспрэсіўнага пісьма. Выяўленне элементаў рэлігійнага дыскурсу і актуалізацыі на гэтым фоне архетыпа раскаянага грэшніка абумоўлівае навізну даследавання.

Ключавыя словы: нарраталагічны аналіз; аўтар; наратар; падзея; гісторыя; архетып; рэлігійны дыскурс; экспрэсіўнасць; паэтыка.

Образец цитирования:

Губская ВМ. Фактаграфия і рэлігійны дыскурс як узаемазвязаныя элементы мастацкага цэлага (на прыкладзе філасофска-алегарычнага твора М. Гарэцкага «Лявоніус Задумекус»). *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2020;2:26–34.

For citation:

Gubskaya ON. Factography and religious discourse as interconnected elements of artistic whole (on the example of the philosophical-allegorical works of M. Harecki «Lyavonius Zadmekus»). *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2020;2:26–34. Belarusian.

Автор:

Ольга Николаевна Губская – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой белорусского и русского языков.

Author:

Olga N. Gubskaya, PhD (philology), docent; head of the department of Belarusian and Russian languages.
o_gubskaya@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8066-4207>

FACTOGRAPHY AND RELIGIOUS DISCOURSE AS INTERCONNECTED ELEMENTS OF ARTISTIC WHOLE (ON THE EXAMPLE OF THE PHILOSOPHICAL-ALLEGORICAL WORKS OF M. HARECKI «LYAVONIUS ZADUMEKUS»)

O. N. GUBSKAYA^a

^aBelarusian State Economic University, 26 Partyzanski Avenue, Minsk 220070, Belarus

I used the narratological analysis for reviewing the philosophical and allegorical work of M. Harecki «Lyavonius Zadumekus». The purpose of the article is to prove that the narratological analysis of the structure of M. Harecki's text reveals new qualities of the work. The concepts of «real author», «abstract author», «narrator» and «event», «history», «narration» are the tools of narratological analysis. The author emphasizes that this text is the example of an expressive narration, in which religious discourse is clearly manifested against the background of an expressive style, which, in turn, actualizes the archetype of the «repentant». It is argued that the basic facts of human existence and the epoch that are highlighted in the text of M. Harecki turn into specific constructs. Elements of religious discourse and the poetics of expressive writing play a leading role in this process. The discovery and proof of the presence of elements of religious discourse and actualization against this background of the archetype of the «repentant sinner» determines the novelty of this article.

Keywords: narratological analysis; author; narrator; event; history; archetype; religious discourse; expressiveness; poetics.

Уводзіны

Творы класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага дастаткова глыбока даследуюцца ўжо на працягу не аднаго дзесяцігоддзя. У сваіх працах на іх акцэнтавалі ўвагу такія навукоўцы, як А. Адамовіч, Д. Бугаёў, П. Васючэнка, Т. Голуб, Т. Дасаева, В. Жураўлёў, В. Каваленка, Л. Корань, С. Лаўшук, Е. Лявонава, М. Мушынскі, Т. Тарасава, І. Чыгрын і інш. Да розных пытанняў гарэцказнаўства звяртаюцца навукоўцы падчас Гарэцкіх чытанняў, якія праводзяцца штогод пачынаючы з 1992 г. Матэрыялы чытанняў складаюць своеасаблівую анталогію навуковых даследаванняў творчасці М. Гарэцкага. Аналізу прац сучасных гарэцказнаўцаў прысвечаны артыкул «Спадчына Гарэцкіх чытанняў: спроба сістэматызацыі», у якім адзначаецца, што «творы М. Гарэцкага аналізуюцца ў шырокім кантэксце. Калі паняцце “тэма” рабіць асноўным пры пэўнай сістэматызацыі, то можна вылучыць наступныя вектары навуковых зацікаўленняў: гістарызм прозы; гісторыя народа ў творах М. Гарэцкага; чалавек і дыялектыка душы; трагедыя беларускай нацыі; Гарэцкі і сімвалізм, псіхалагізм, экзістэнцыялізм; міфалагічныя матывы ў творчасці» [1, с. 408].

Філасофска-алегарычны твор «Лявоніус Задумекус» нельга назваць найбольш папулярным аб'ектам даследчыцкай цікавасці. Яго найчасцей разглядалі ў звязцы з творам «Скарбы жыцця», паколькі ён лічыцца незавершаным, так бы мовіць, этапам для напісання апошняга ці, на думку Д. Бугаёва, «першапачатковым варыянтам папярэдняга твора (“Скарбаў жыцця”. – В. Г.)» [2, с. 228]. Па словах М. Мушынскага, «тэматычна “Скарбы жыцця” блізкія да “Задумекуса”, паміж імі ёсць пэўнае перагукванне, нават паўтарэнне асобных сітуацый, але па вялікім рахунку гэтыя творы істотна розняцца паміж сабой. Тут іншы маштаб вымярэння і ўзровень тыпізацыі з'яў рэчаіснасці» [3, с. 493]. У зборніку нарысаў «Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён» бачым асобнае, самастойнае ўспрыняцце твораў як «дзённікавых запісаў» [4, с. 215]. Вельмі ярка і метафарычна напісала пра ўзаемасувязь двух твораў М. Гарэцкага даследчыца-тэксталаг Т. Голуб: «“Скарбы жыцця” – прарыў творчай ідэі аўтара, якая не знайшла рэалізацыі ў “Лявоніусе Задумекусе” і ўвесь час не адпускала ад сябе» [5, с. 21].

Мэта гэтага артыкула – разгледзець філасофска-алегарычны твор «Лявоніус Задумекус» без прывязкі да «Скарбаў жыцця»; падкрэсліць самадастатковасць тэксту на фоне рэальнага факталагічнага матэрыялу – ліставання з жонкай Л. Гарэцкай; выкарыстаць для працы над тэкстам метады нараталагічнага аналізу.

Відавочна, што спадчына М. Гарэцкага вывучалася гарэцказнаўцамі ў большай ступені ў кантэксце класічнага культурна-гістарычнага літаратуразнаўчага аналізу, тэксталагіі, кампаратывістыкі, і толькі ў пачатку XXI ст. даследчыкі паспрабавалі разгледзець тэксты пісьменніка праз прызму нараталагіі. Так, у выніку даследавання наратыўнай будовы рамана М. Гарэцкага «Віленскія камунары» падкрэслена «“двайная падзейнасць” апавядальнай структуры, дзе паралельна з гісторыяй (сюжэтам) самога рамана падтэкстава, завуаліравана, паказваецца гісторыя сапраўдная» [6, с. 18–19]. Ключавой

наратыўнай стратэгіяй твора «Скарбы жыцця», на думку І. Часнок, «выступае інтэрферэнцыя паэтычнага (арнаментальнага, паводле В. Шміда) і сюжэтаўтваральнага, аповеднага. Гэта спрыяе надзвычайнай экспрэсіўнасці глыбока філасофскага (з экзістэнцыяльнай нотай) і алегарычнага твора» [7, с. 55].

Дадзены артыкул – спроба нараталагічнага аналізу твора М. Гарэцкага «Лявоніус Задумекус». Тэарэтычнай асновай для яго вывучэння абрана сістэма поглядаў В. Шміда, кіраўніка Гамбургскага цэнтра па нараталогіі, які вылучае два паняцці, што характарызуюць катэгорыю наратыўнасці: класічную тэорыю аповеду і нарацыю (паняцце сфарміравалася ў структуралісцкай нараталогіі).

Як сцвярджае В. Шмід, паводле класічнай тэорыі, «да наратыўнага ці апавядальнага разраду творы залічваліся па камунікатыўнай структуры. Аповед, які супрацьпастаўляўся непасрэднаму драматычнаму выяўленню, звязваўся з наяўнасцю ў тэксце голасу апасродкаванай інстанцыі, якую называлі апавядальнікам ці наратарам. У класічнай тэорыі аповеду асноўнай прыкметай апавядальнага твора з’яўляецца прысутнасць такога пасрэдніка паміж аўтарам і апісаным светам. Сутнасць апавядання зводзілася да пераламлення рэчаіснасці твора праз прызму ўспрыняцця наратара»¹ [8, с. 11].

Згодна з канцэпцыяй структуралісцкай нараталогіі тэксты «перадаюць, валодаючы на ўзроўні адлюстраванага свету тэмпаральнай структурай, нейкую гісторыю. Паняцце ж гісторыі мае на ўвазе падзею. Падзея з’яўляецца нейкае змяненне зыходнай сітуацыі: або знешняй сітуацыі ў апавядальным свеце (натуральныя, акцыянальныя і інтэракцыянальныя падзеі), або ўнутранай сітуацыі таго ці іншага персанажа (ментальныя падзеі). Такім чынам, наратыўнымі, у структуралісцкім сэнсе, з’яўляюцца творы, якія перадаюць гісторыю, дзе адлюстроўваецца падзея» [8, с. 13].

Калі раман «Віленскія камунары» разглядаўся ў якасці прыкладу класічнай нарацыі, то філасофска-алегарычны твор «Лявоніус Задумекус» патрабуе звароту да канцэпцыі структуралісцкай нараталогіі, бо ён відавочна адыходзіць ад непасрэдна рэалістычнага спосабу адлюстравання падзей, набываючы стылістыку экспрэсіўнага дыскурсу, завышана эмацыянальнага, напоўненага вобразамі-сімваламі, што дэфармуюць прадмет адлюстравання.

Вынікі і іх абмеркаванне

Нараталагічны аналіз твора дазваляе разгледзець тэкст структуравана, расклаўшы яго на ўзроўні, а апошнія – на элементы.

Калі казаць пра ўзровень *пісьменнік*, то аператыўнымі выступаць паняцці «рэальны пісьменнік» ці «канкрэтны аўтар», «абстрактны аўтар», «наратар». Пад канкрэтным аўтарам будзем разумець «рэальную, гістарычную асобу, стваральніка твора» [8, с. 42]; пад абстрактным аўтарам – «канструкт, які стварае чытач на аснове асэнсавання твора» [8, с. 55]. Пры гэтым трэба дакладна разумець, што абстрактны аўтар – гэта не абавязкова наратар. Абстрактнага аўтара, на думку В. Шміда, «можна вызначыць з двух бакоў, у двух аспектах – па-першае, у аспекце твора, па-другое, у аспекце пазатэкставага, канкрэтнага аўтара. У першым аспекце абстрактны аўтар з’яўляецца ўвасабленнем канструктыўнага прынцыпу твора (гэта значыць наратара. – В. Г.). У другім аспекце ён паўстае як адбітак канкрэтнага аўтара ў творы, як яго ўнутрытэкставы прадстаўнік» [8, с. 55–56]. Наратар жа – гэта «носьбіт функцыі аповеду безадносна да якіх бы там ні было тыпалагічных прыкмет» [8, с. 66].

Калі казаць пра ўзровень *тэкст*, то аператыўнымі падчас аналізу будуць паняцці «падзея», «гісторыя», «нарацыя». Тут таксама трэба патлумачыць, што гісторыя, якая існуе па-за межамі твора (у рэальным жыцці), адрозніваецца ад гісторыі, зафіксаванай у самім творы, нават калі і дастаткова фактаграфічна. Ды і тое, што існуе ў рэальным жыцці, што мы перажываем дзень за днём і спрабуем зафіксаваць, – не столькі гісторыя, колькі чарада падзей, ці, як піша В. Шмід, «бесперапынны кантынуум падзей» [8, с. 163]. Такім чынам, працуючы з творам, мы павінны разумець, што існуе «кантынуум падзей» рэальнага жыцця, які часткова кладзецца ў гісторыю твора. Паводле В. Шміда, «у адрозненне ад бязмежных падзей гісторыя, маючы пачатак і канец і валодаючы вызначанай колькасцю падзейных элементаў і іх характарыстык, ва ўсіх адносінах абмежаваная. Адбор элементаў і іх уласцівасцей у фікцыйным апавядальным творы належыць наратару» [8, с. 163].

Так, падзеі, абраныя для твора, складаюць уласную гісторыю. Яны даступныя чытачу не самі па сабе, а «**як канструкт**, створаны на аснове гісторыі» (тут і далей у цытатах вылучана намі. – В. Г.) [8, с. 165]. Вельмі важным, паказальным для разумення ідэйнага зместу твора з’яўляецца назіранне за розніцай паміж рэальнай і абранай падзейнасцю. Разуменне таго, чаму з шэрагу рэальных падзей у твор уведзены асобныя з іх, дасць магчымасць спасцігнуць задуму пісьменніка, аўтарскую манеру пісьма і спосаб мастацкага мыслення. Пры гэтым варта памятаць, што «падзеі маюць толькі тую анталагічную характарыстыку і тыя прагматычныя магчымасці, якімі надзелена сама гісторыя» [8, с. 165].

¹Тут і далей пераклад наш. – В. Г.

Такім чынам, пры нараталагічным аналізе твора «Лявоніус Задумекус» аператыўнымі будуць наступныя паняцці, абумоўленыя залежнымі (вертыкальнымі і гарызантальнымі) узаемазвязямі (інструменты нараталагічнага аналізу) (табл. 1).

Табліца 1

Інструменты нараталагічнага аналізу

Table 1

Narrotological analysis tools

Наратыўныя трансфармацыі	Апавядальныя інстанцыі
Падзея	Канкрэтны аўтар
Гісторыя (наратыўная падзея)	Абстрактны аўтар
Нарацыя	Наратар

Напачатку неабходна вылучыць знешні факт, які цалкам (што амаль немагчыма) ці часткова кладзецца ў гісторыю – наратыўную падзею твора. Мы можам рабіць назіранні ўжо на матэрыяле таго, якія факты ўвайшлі ў падзею пад назвай «твор», а што засталася, так бы мовіць, за кадрам і чаму. Наша выніковая задача адказаць на пытанне: «Як выглядае “канструкт”, створаны на аснове рэальнай гісторыі?»

Звернемся непасрэдна да твора «Лявоніус Задумекус». Варта памятаць, што ён незавершаны, а яго тэкст увогуле перакрэслены аўтарам. Як адзначае тэкстолаг Т. Голуб, «пра тое, што пісьменнік неаднаразова звяртаўся да працы над творам, сведчыць рукапісны тэкст, занатаваны рознакаляровым чарнілам, простым алоўкам, са шматлікімі ўклейкамі на розных па памеры кавалачках паперы і мноствам правак, памет і варыянтаў» [9, с. 624]. Факт незавершанасці дае нам магчымасць апінуцца ў творчай майстэрні класіка літаратуры і адчуць логіку яго мыслення, зразумець працэдуру адбору рэальнай падзеі ў гісторыю твора.

Твор датуецца другой паловай 1931 – пачаткам 1932 г. Гэта быў той час, калі пісьменніка, асуджанага па сфабрыкаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі», накіравалі ў пяцігадовую высылку ў Вятку. Адтуль ён вёў актыўную перапіску з жонкай, там жа працаваў над новымі літаратурнымі творами. Такім чынам, дакументальная і мастацкая спадчына вяцкага перыяду дае магчымасць зразумець, як фарміраваўся мастацкі твор, якія рэальныя факты, акрэсленыя ў лістах да жонкі, сталі элементамі яго гісторыі. Ліставанне вялося паралельна з напісаннем твора, аўтар нават каментыраваў у лістах да жонкі, як ідзе літаратурная праца: «Я пісаў пра Задумекуса, ды пакуль што адлажыў, бо не пішацца так, як хочацца» [10, с. 436].

Відавочна, што для высвятлення ступені фактаграфічнасці твора лагічным будзе параўнаць змест тэксту і лістоў М. Гарэцкага да родных 1931–1932 гг. «Лявоніус Задумекус» – гэта гісторыя выжывання чалавека, якога ў сілу палітычных абставін выкінулі за межы звыкллага жыцця, зрабілі непатрэбным грамадству. Зразумела, што гісторыя, пакладзеная ў аснову твора пра Лявоніуса Задумекуса, – адлюстраванне вяцкага перыяду прыватнага жыцця самога пісьменніка. Пра рэальнасць зафіксаванага ў тэксце пісалі даследчыкі творчасці М. Гарэцкага. Так, гарэцказнаўцамі захаваны тлумачэнні да твора, напісаныя дачкой пісьменніка Г. Гарэцкай: «Тым, хто бываў у 30-я гады ў Вятцы, успомняцца праўдзіва апісаныя Лявоніусам Задумекусам вуліцы, па якіх пахадзіў ён, з гары на гару, у пошуках працы. Пазнаюць яны вяцкі рынак, а ў другім месцы – “барахолку”, успомняць вялікі роў, які перасякаў горад якраз пасярод, і паром “Змітрачок” (вяцічы звалі яго – “Мітенька”) на рацэ Вятцы, і прыгожую відаць за ёю, якой любавалася Задумекус з высокага берага. І новы вялікі дом галоўпаштамта, і вядомы ў горадзе прыгожы “будынак гатыцкага стылю”, куды трэба было ссыльнаму Задумекусу чатыры разы на месяц з’яўляцца для рэгістрацыі»² [9, с. 625]. Т. Голуб адзначае наступнае: «У лістах да сям’і не казаў Максім Гарэцкі пра ўсе свае пакуты, калі прыйшлося яму, знясіленаму перад тым мінскаю турмою, капаць катлаван пад лазню, вазіць на гару пясок у тачцы, галадаваць, працаваць у лапцях, каб зберагчы бацінкі» [9, с. 625]. Высветлена, што пад Дзікуном у сваіх запісках М. Гарэцкі меў на ўвазе беларускага паэта Нічыпара Чарнушэвіча, а ў згадках пра «дзвюх дзяўчынак і маці» – жонку А. Бабарэкі Ганну Іванаўну, якая разам з дочкамі Элеанорай і Алессяй ехала да мужа ў г. Слабадскі, і М. Гарэцкі ў Вятцы дапамог ім перасесці на іншы цягнік.

Падкрэслім, што паслядоўнага і падрабязнага супастаўлення лістоў і тэксту твора «Лявоніус Задумекус» яшчэ не рабілася. Таму прыведзены ніжэй матэрыял (табл. 2) – гэта супастаўленне рэальнага факта, зафіксаванага пісьменнікам у лісце да жонкі, і трансфармацыя гэтага факта ў мастацкім творы.

²Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала. – В. Г.

Табліца 2

Трансфармацыя фактаў жыцця ў мастацкім творы «Лявоніус Задумекус»

Table 2

The transformation of the facts of life in fiction «Lavonius Zadumekus»

№ п/п	Фрагменты з твора «Лявоніус Задумекус»	Фрагменты ліставання (1931–1932)
1	<i>І выйдзеш ты з муру на сонца, на вольнае паветра, на ясны свет. Зялёныя дрэвы зашумяць табе лесам. Прыгожыя кветкі зацвітуць табе лугам. Ступіш крокаў пяць. Граптам усміхнешся... Гэта – рэфлекс. Так і птушка, калі вылеціць на волю, дык сядзе на першым суку і цілінкне ад радасці, як дурная [9, с. 471]</i>	<i>Я сёлета рад вясне, як даўно не быў рад [10, с. 408]</i>
2	<i>Ты спадзяваўся, што будзе табе ад яе больш эпістолей. Але рад будзеш і гэтай задужа. Сам сабе надумаеш: «Я ні дужа ўсцешыўся, ні дужа засмуціўся. Раўнавага мая – ад пражытага жыцця» [9, с. 473]</i>	<i>Клапачу толькі, што вам і бацькам цяжкавата жыць, але за сэрца мяне гэта ўжо не хапае, – так што і вы плаціце мне тым самым і патрошку сцюдзянейце да мяне [10, с. 408]</i>
3	<i>І пойдзеш ты па незнаёмых вуліцах чужога горада, як бяздомны валацуга. Не будзеш ведаць, дзе прытуліцца, дзе знайсці табе неведомы прыпын [9, с. 471]</i>	<i>Са мною яшчэ Нічыпар Чарнушэвіч... Трэба ісці шукаць начлегу [10, с. 409]</i>
4	<i>І калі будзеш ты вешаць лахманы свае на вышках, на гаспадаровых вяроўках, дык пабаішся займаць шмат месца, каб не сказалі табе што за гэта [9, с. 480]</i>	<i>Памяшкання так яшчэ і не знайшлі, жывём часова на вышках, на другім, недабудаваным, паверсе дома А. Ф. Палкіна, № 24 па Хлынаўскай вуліцы, далёка ад цэнтра [10, с. 409]</i>
5	<i>Масла хунт – 6 руб. Малака чвэрць – 2 руб. Махоркі васьмушка – 2 руб. 50 кап. і 3 руб. Блаславёны край! Параўнальна з Камунцэнтрам, тут усё дзешавей [9, с. 475]</i>	<i>Прадукты тут дзешавейшыя, як кажучы. Масла на 6 р. фунт слівачнае, на рынку яго многа. <...> Малако па 2 р. чвэрць... Хлеб дзешаў, пуд мукі 6–7–8 руб, кілё ў краме 50 к [10, с. 410]</i>
6	<i>Будзеш хадзіць па вуліцах і дзівіцца: дзе той стары губеранскі горад? Будуюцца новыя фабрыкі і заводы. А колькі тэхнікумаў! [9, с. 479]</i>	<i>У Вятцы многа фабрык і заводаў, кругом калгасы [10, с. 417]</i>
7	<i>Абвестка ў «Крутагор. Праўдзе». Патрэбны рысаўнікі... Планы муляжоў убачыш. Планы свае, што былі яшчэ ў дарозе, успомніш. І туды пойдзеш... І на ўсякі выпадак зойдзеш ты ў шкляную буду. Там будзе тоўстая вучоная налпа ў белым жупанку. І за плячо цябе грызне і радасна рыкне: «Прыйшоў, прыйшоў наш жаданы...» І тоўстая рыкне: «Заўтра, а хоць і сёння, наш ты жаданы» [9, с. 511]</i>	<i>А ў мяне прыемная навіна. З учорашняга дня ўзялі мяне на чарцёжную работу ў ФУП (фабрыка учебных пособий), у аддзел капітальнага будаўніцтва [10, с. 418]</i>
8	<i>Лявоніус Задумекус (Мізэрыус Моніус) Крутагорскі [9, с. 501]</i>	<i>27 мая 1932 года, горад Вятка, а паводле Салтыкова-Шчадрына – г. Крутагорск [10, с. 451]</i>
9	<i>Яна мне піша: ці ходзіш ты ўжо на работу? А я ёй адказай: каб хадзіў, дык выслаў бы ўжо табе грошы [9, с. 498]</i>	<i>«Па-другое – работы дагэтуль я йшчэ не маю, але заўтра канчаткова высветлю і, здаецца, застануся пакуль што чарцёжнікам, на 65 руб. у месяц. Потым – пабачу, што рабіць; можа, знайду які прыробак» [10, с. 414]</i>
10	<i>І калі возьмеш ты ў гаспадыні паўчвэрці малака і будзеш піць яго з хлебам, дык пабаішся, каб не выпіць болей паловы, каб палова засталася на вечар [9, с. 480]</i>	<i>Пакой яшчэ, на вялікі жаль, не знайшоў, жыву на вышках, на той самай Хлынаўскай вул., № 21. Сплю добра, здароў, многа п'ю малака [10, с. 411]</i>

№ п/п	Фрагменты з твора «Лявоніус Задумекус»	Фрагменты ліставання (1931–1932)
11	<i>І прыйдзеш ты ў вялікі, прыгожы белы палац. Многа ў ім светлых вакон. Многа ў ім вялікіх накояў. І поўна-паўнюсенька ў ім мёртвых і жывых мудрагельцаў і плетуноў. І для кожнага адчынены там дзверы. Госцікі, прыходзьце [9, с. 495]</i>	<i>Ліст пішу ў бібліятэцы імя Герцэна. Бібліятэка вельмі добрая і мае 600 000 тамоў [10, с. 413]</i>
12	<i>І йшоўшы будзеш пытацца, дзе шукаць патрэбнае? Дарэмныя распыты... [9, с. 495]</i>	<i>У поўным разбродзе я цяпер, не ведаю, якім шляхам і да якой прафесіі ці занятку больш кіравацца [10, с. 425]</i>
13	<i>І ляжааш ты на чыстай падлозе. І скажа табе яна: «Столік можа пастаяць у вас дні два, пакуль сабе купіце» [9, с. 499]</i>	<i>Да іх усялілі яшчэ адну старую настаўніцу, яна мне пазычыла столік і пару крэслаў [10, с. 425]; Шаную і дагаджаю свайму дзённаму століку, які называю сваім фаховым тронікам [10, с. 436]</i>
14	<i>І выбегуць з цырульні вар'яты, каб адабраць у цябе вострае тваё [9, с. 517]</i>	<i>З рэчаў пакуль што болей нічога не прадаваў, толькі брытву і асялок, за абедзве рэчы разам узяў (у парыжска-херскай) 20 руб. [10, с. 421]</i>
15	<i>І будзеш абдумваць, колькі маеш грошы і што табе есці... Масла кароўскага больш не купляць. Есці гарохаваю каўбасу. Бульбу з алеем [9, с. 515]</i>	<i>Гарох я еў з альняным маслам, і падкладзі соды, каб разварыўся; вельмі смачна было; учора даеў [10, с. 423]</i>

З прыведзеных у табл. 2 цытат відавочна, што рэальны факт з'яўляецца асновастваральным матэрыялам твора. Пры гэтым пісьменнік дэманструе розныя спосабы ўвядзення жыццёвага факта ў мастацкі твор: адзін з варыянтаў – прамое выкарыстанне факта без асаблівай канатацыі (прыклады 2–8, 12, 13); другі – эмацыянальная афарбоўка факта ў творы (1, 9, 11, 14); трэці варыянт – фальсіфікацыя эмоцый паводле рэальнага факта (10, 15). Прыведзеныя 15 прыкладаў – ілюстрацыя прамого супадзення інфармацыі з лістоў і мастацкага тэксту, аднак гэта не значыць, што астатні матэрыял твора аддалены ад рэальнага «кантынуума падзей».

«Лявоніус Задумекус» – гэта прыклад экспрэсіўнага мастацкага дыскурсу, цалкам пабудаванага на фактаграфічнай аснове. Аднак факт, адабраны ў канструкт, створаны на аснове гісторыі, дэфармуецца: нягледзячы на тое што герой знаходзіцца ў пастаянным руху, аўтар канцэнтруецца не на факце (ці лакацыі), а на эмоцыі, якую гэты факт спараджае. Адсюль і экспрэсіўная манера пісьма як стылістычная асаблівасць нарацыі.

Стылістыка экспрэсіўнага дыскурсу выразна праяўляецца пры канататыўнай афарбоўцы факта. Навідавоку **парцэляцыя** (*І будзе табе ліпа пад вакном. І прымус на вакне. І памост. І драбіны. І роў. І дрэвы. І лёгкі вецер. І віднае-віднае святло [9, с. 497]; І пойдзеш ты ў горад пана свайго. Там грады з цыбуляю, а за градамі – жыта, буйнае і ўжо высокае. І валькі ў ім. Як у полі [9, с. 486]; І разасцелеш ты хітон свой чорны. І ляжааш. Будзеш ляжаць. <...> Ляжаць і думаць [9, с. 487]*), выкарыстанне **эліпсісу** (*Ступіш крокаў пяць. І раптам усміхнешся... Гэта – рэфлекс [9, с. 471]; І йшоўшы будзеш пытацца, дзе шукаць патрэбнае? Дарэмныя распыты... [9, с. 495]*), **паўторы** (***І калі трэба** табе будзе ўставаць, тады будзеш ты хацець спаць. **І калі трэба** табе будзе ўзяць з сабою хлеба і цыбулі куст, тады будзеш хацець чаго смачнейшага. **І калі трэба** будзе табе ісці гразёю, у тумане дажджавым, тады захочацца табе сонца і сухой дарогі. Заўсёды так [9, с. 493]*). Такая манера пісьма – прамое адлюстраванне ўнутранага стану пісьменніка, яго імпліцытнага жадання выказацца. Абстрактны аўтар тут выступае як унутрытэкставы прадстаўнік канкрэтнага аўтара.

Пісьменнік (канкрэтны аўтар) жадае апісаць сваё адчуванне рэчаіснасці, аднак гэта немагчыма зрабіць у адкрытай дзённікавай форме (з-за цензуры, у тым ліку ўнутранай), таму канкрэтны аўтар не дэманструе вобраз наратара, не афармляе яго як нейкі мастацкі тып. Пры гэтым у чытача ўзнікае ўражанне, што апавядальнік у нейкім сэнсе прарок, дэміург, які прамаўляе ў нібыта біблейскай манеры, быццам аднекуль зверху, з вышыні перажытага, вядзе дыялог з умоўным чытачом, прадказваючы яго лёс. Наратар звяртаецца да чытача на «ты», што адразу змяняе дыстанцыю паміж імі: *Будзеш ты*

стаяць, будзеш чакаць, хатылі свае на дол спусціш. І будзеш ты цяпер вельмі цярплівы. Жыццё цябе навучыла [9, с. 472]; І прыйдзеш ты ў дом размовы на адлегласці, каб пачуць там блізкі голас [9, с. 473]; Будзеш ты ляжаць на падлозе як сабака [9, с. 474]. Месцамі нараатар звяртаецца да адрасата і называе яго імё: Успомні, уздумай, прыгадай сабе, Лявоніус Янус, як сядзеў ты ў страшняй вежы, з забаронаю глядзець у вакно, і здалёк бачыў работу на пабудове [9, с. 500]; часам дае ўласныя вызначэнні – блазены, блазены імпатэнт цёмналескі. Стыль апаведу месцамі мяняецца, і замест маналогу, аформленага ў будучым часе, чытач можа сутыкацца з нарацый-травелогам, дзе фіксуецца дзеянні самога Лявоніуса Задумекуса: Піша Лявоніус (Мізэрыус) адказную эпістолію Цярплівай Ласцы... І піша Лявоніус паведамленне цёмналескаму дубу і белай бярозцы... [9, с. 473]; Блазены спыняецца, каўнер паставіў, рукі рукаў у рукаў, стаіць разважае... [9, с. 507]. Такая варыяцыйнасць нарацыі тлумачыцца, па-першае, незавершанасцю твора, па-другое, эмацыянальнасцю рэальнага пісьменніка, які ў момант напісання твора перажываў вялікія жыццёвыя катастрофы. Зразумела, што ён імкнуўся апісаць гісторыю жыцця блазэннага імпатэнта цёмналескага, Лявоніуса Задумекуса (Мізэрыуса Монуса, Лявоніуса Януса). Аднак жаданне як мага хутчэй выказацца пра тыя цяжкасці, якія сустрапаў на шляху персанажа, змяняе структуру сюжэта, і замест гісторыі жыцця Лявоніуса Задумекуса мы атрымліваем своеасаблівы «травелог у перспектыве», аформлены ў асаблівай аўтарскай стылістыцы.

Дамінанта паўтараў І будзеш ты... І пойдзеш ты... І падумаеш ты... нагадвае стылістыку рэлігійнага дыскурсу, дзе ў павучальнай размеранай манеры распавядаецца пра этапы і заканамернасці жыцця. У нашым выпадку нараатар з улікам свайго жыццёвага досведу расказвае чытачу нібы пра перспектывы будучыні, наканавання. Узнікае адчуванне, што ён, добра ведаючы абстрактнага чытача, яго лёс і патрэбы, чытае пропаведзь. Часам думаецца, быццам нараатар гаворыць пра сябе, таму што вельмі падрабязна апісвае перспектыву жыцця свайму адрасату. І гэта не выпадковае адчуванне, бо, па словах С. В. Блывберга (які спасылкаецца на В. І. Карасіка), «пропаведзь з'яўляецца “адваротным бокам” споведзі ў тым сэнсе, што пры споведзі камунікатыўны вектар накіраваны ў бок Бога, а пры пропаведзі – у бок чалавека. Але і ў першым, і ў другім выпадку святар выступае ў ролі медыума» [11, с. 228].

Стыль маўлення наратара ў нейкай ступені падобны да стылістыкі Нагорнай пропаведзі Ісуса Хрыста, і гэта лішні раз падкрэслівае, што нараатар у творы выступае ў якасці медыума, які набліжаны да нечага сакральнага, валодае звышінфармацыяй. Па сваім характары ён нагадвае персанажа трансфармаванага тыпу, які прыйшоў да сакральнага праз нейкі грэшны вопыт.

Можна выказаць меркаванне пра актуалізацыю ў творы архетыпа раскаянага грэшніка, які прадстаўлены пэўнай сюжэтнай схемай, што Ю. М. Лотман акрэслівае як злачынства (*сапраўднае ці ўяўнае*) – *высылка ў Сібір – уваскрашэнне* [12, с. 338]. Гэту сюжэтную схему даследчык выкарыстоўвае ў дачыненні да рускага рамана XIX ст. (творчасці Тургенева, Дастаеўскага, Гоголя). Але яна адмыслова стасуецца і з творам беларускага класіка М. Гарэцкага «Лявоніус Задумекус». Так, Ю. М. Лотман адзначае: «Тут персанаж “выратавальнік” яднаецца з персанажам, місія якога – у пераробцы сваёй уласнай сутнасці. Сюжэт гэты выразна аднаўляе міф пра грэшніка, які дайшоў да апагея злачынстваў і стаў пасля маральнага крызісу святым (Андрэй Крыцкі, бацька Рыгор і інш.), і пра смерць героя, сыходжанне яго ў пекла і новае адраджэнне» [10, с. 338]. Калі звязаць гэту думку з творам М. Гарэцкага, то можна ўбачыць наступнае: нараатар-выратавальнік дэманструе пазіцыю пісьменніка, вымушанага пад канец жыцця пераасэнсаваць сваю сістэму каштоўнасцей, змірыцца з наканаванасцю лёсу. Менавіта таму нараатар выступае ў ролі месіі, які *чану рэчам пазнаў. Людзей да самых глыбінь уведаў. Жыццём даражыць навучыўся...* [9, с. 550]. Прадстаўнікі сталінскай сістэмы абвясцілі пісьменніка воерам народа, па сутнасці, зрабілі злачынцам. Яго знаходжанне ў Сібіры было тым пеклам, з якога немагчыма ўзняцца. Пісьменнік прайшоў усе магчымыя выпрабаванні, якія стварала сістэма на шляху варажана для дзяржаўнай ідэалогіі літаратара, і адраджэўся, атрымаў свой досвед душэўнага змірэння і прыняцця існага быцця: *Жыццё трэба ведаць з усіх бакоў. Можна, яно так, можна, не зусім. Падумаеш потым* [9, с. 490]. Менавіта таму маўленне наратара і набліжана да пропаведзі.

У развагах Ю. М. Лотмана пра міфалагему раскаянага грэшніка ёсць вельмі тонкая заўвага: «Злачынца мог апынуцца ўяўным злачынцам, злачынцам у вачах злачыннага грамадства, ахвярай, узяць на сябе чужую віну і г. д. Важна, што ва ўсіх гэтых выпадках сустрача з “настаўнікам жыцця”, прасвятленне, ператварэнне героя адбываюцца менавіта пасля яго грамадзянскай смерці і лакальна звязваюцца з Сібір'ю. У гэтых адносінах характэрны міф пра Фёдара Кузьміча³. У сюжэце адсутнічае канкрэтнае злачынства, яно заменена ўсведамленнем злачыннасці ўсяго жыцця як такога, гэтак жа часта ў міфалагічных і міфаказачных тэкстах рэальная смерць пазначана падменай. Але вельмі паказальна менавіта для рускага варыянта, што – і пры адсутнасці высылкі або катаргі – уваскрашэнне адбываецца менавіта ў Сібіры» [12, с. 340].

³Фёдар Кузьміч – старац, які жыў у Сібіры ў XIX ст. Існуе легенда, быццам гэта быў імператар Аляксандр I, які інсцэніраваў сваю смерць і стаў бадзягам. – В. Г.

Апісаны феномен «уяўнага злачынства» выдатна падыходзіць да гісторыі жыцця Лявоніуса Задумекуса – унутрытэкставага прадстаўніка аўтара. Апавядальнік – уяўны злачынца: у сюжэце твора няма апісання канкрэтнага ўчынку, што прывёў да бяды, дзеянне адразу адбываецца ў Сібіры, дзе персанаж адбывае пакаранне. За што пакараны Лявоніус Задумекус, чытачу невядома, аднак апавядальнік дае нам падказку: *І апостал Навум доўга сядзеў у цямніцы, а потым падверглі яго баніцы і астракізму* [9, с. 521]. Апеляцыя да асобы прарока Навума, вядомага як заступнік людзей разумовай працы, невыпадковая. Старазапаветная кніга прарока Навума змяшчае прадказанне гібелі асірыйскага горада Ніневіі праз беззаконне, якое адбывалася ў ім. Можна меркаваць, што пісьменнік праз наратара спрабуе правесці паралель паміж асірыйскім мінулым і тагачаснай савецкай рэчаіснасцю, у якой з патрыёта яго ператварылі ў ворага народа і ён вымушаны быў адчуваць сябе раскаяным грэшнікам; творца прыводзіць чытача да думкі, што любая імперыя калі-небудзь зруйнуецца праз беззаконне і несправядлівасць.

Заклучэнне

Нараталагічны аналіз структуры тэксту М. Гарэцкага «Лявоніус Задумекус» адкрывае новыя якасці гэтага твора, што відавочна мае фактаграфічную аснову, але роля факта тут заключаецца не толькі ў жыццёпадобным адлюстраванні аднаго з перыядаў біяграфіі пісьменніка. Факты, ці кантынуум падзей, трансфармаваны ў мастацкім творы ў канструкт, створаны на аснове рэальнай гісторыі, але ж канструкт гэты далёкі ад непасрэдна рэалістычнай стылістыкі пісьма. Як адзначае Л. Сінькова, «акцэнтаваная фактаграфічная аснова прысутнічае ў абсалютнай большасці “прыдуманых” твораў Максіма Гарэцкага. <...> Прыгадаем... экспрэсіўную (з “крыкавай” эстэтыкай) кароткую аповесць М. Гарэцкага “Скарбы жыцця” (пісаліся ў 1930-я гг.), з алегарычнымі агледзінамі фактаў яго лёсу, біяграфіі на фоне знакавых падзей эпохі» [13, с. 73]. У шэраг твораў з алегарычнымі агледзінамі фактаў і «крыкавай» эстэтыкай можна ўключыць і «Лявоніуса Задумекуса», дзе на фоне экспрэсіўнай стылістыкі відавочна праяўляецца рэлігійны дыкурс, які, у сваю чаргу, актуалізуе архетып раскаянага грэшніка. Прачытанне твора як нарацыі раскаянага грэшніка дае магчымасць адчуць увесь душэўны боль пісьменніка.

Такім чынам, у творчай манеры пісьма М. Гарэцкага жыццёвы факт не існуе непасрэдна: ён мае патрэбу ў дапаўненні, перапрацоўцы, і не таму, што ён непаўнавартасны, а таму, што ў іншым выпадку ён быў бы занадта палітызаваным, несумяшчальным з цензурай 1930-х гг. Структура нарацыі, сістэма яе мастацкіх сродкаў і вобразаў фарміруюць у творы «Лявоніус Задумекус» яшчэ адзін, імпліцытны, факт – факт палітычнай атмасферы таго часу. Вось такі літаратурны парадокс: у часы сацрэалізму і імкнення да наіўна-рэалістычнага адлюстравання жыцця факт у беларускай класічнай прозе сцвярджаўся як апрацаваны і пры гэтым прыўносіў у літаратуру элементы мадэрнізму.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Губская ВМ. Спадчына Гарэцкіх чытанняў: спроба сістэматызацыі. *Bialorutenistyka Bialostocka*. 2015;7:407–419. DOI: 10.15290/bb.2015.07.29.
2. Бугаёў Д. *Максім Гарэцкі*. Мінск: Беларуская навука; 2003. 239 с.
3. Мушыньскі М. *Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага*. Мінск: Беларуская навука; 2008. 510 с.
4. Баршчэўскі ЛП, Васючэнка ПВ, Тычына МА. *Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён*. Мінск: Радыёла-плюс; 2006. 596 с.
5. Голуб Т. *Тэксталогія беларускай літаратуры XX стагоддзя: гісторыя тэксту як шлях да гісторыі літаратуры*. Мінск: Беларуская навука; 2013. 245 с.
6. Губская ВМ. *Класіка XX стагоддзя: прыхаваныя таямніцы рамана М. Гарэцкага «Віленскія камунары»*. Мінск: РІВШ; 2016. 108 с.
7. Часнок ІЧ. Асаблівасці нарацыі ў «Скарбах жыцця» М. Гарэцкага. *Acta Albaruthenica*. 2015;16:47–55.
8. Шмид В. *Нарраталогія*. Москва: Языки славянской культуры; 2003. 312 с.
9. Гарэцкі М. *Выбраныя творы*. Мінск: Кнігазбор; 2009. 640 с.
10. Гарэцкі М. *Творы. Дзве душы: аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1990. 629 с.
11. Блуверберг СВ. Рэлігійны дыкурс. Структура і спецыфічныя прызнакі пратэстанцкай пропаведзі як разнавіднасці рэлігійнага дыскурса. *Соціальная політыка і сацыялогія*. 2007;2:223–235.
12. Лотман ЮМ. *В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь*. Москва: Просвещение; 1988. 352 с.
13. Сінькова ЛД. *Беларуская «звышлітаратура»*. Мінск: Кнігазбор; 2019. 224 с.

References

1. Gubskaya VM. The legacy of Goretsky's lectures: an attempt of systematization of research. *Bialorutenistyka Bialostocka*. 2015;7:407–419. Belarusian. DOI: 10.15290/bb.2015.07.29.
2. Bugajow D. *Maksim Harecki*. Minsk: Belaruskaja navuka; 2003. 239 p. Belarusian.

3. Mushynski M. *Padzvizhnik z Maloj Bagac 'kawki: zhyccjovy i tvorchy shljah Maksima Garjeckaga* [Ascetic from Mala Bogatyvka: Maxim Harecki's life and creative path]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2008. 510 s. Belarusian.
4. Barshchjewski LP, Vasjuchjenka PV, Tychyna MA. *Belaruskaja litaratura i svet: ad jepohi ramantyzmu da nashyh dzjon* [Belarusian literature and the world: from the age of romanticism to the present]. Minsk: Radyjola-pljus; 2006. 596 p. Belarusian.
5. Golub T. *Tjekstalogija belaruskaj litaratury XX stagoddzja: gistoryja tjekstu jak shljah da gistoryi litaratury* [Textology of Belarusian literature of the XX century: the history of the text as a path to the history of literature]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2013. 245 p. Belarusian.
6. Gubskaya VM. *Klasika XX stagoddzja: pryhavanyja tajamnicy ramana M. Garetskaga «Vilenskija kamunary»* [Classics of the 20th century: hidden mysteries of M. Harecki's novel «The Vilna Communards»]. Minsk: National Institute For Higher Education; 2016. 108 p. Belarusian.
7. Chasnok ICh. Peculiarities of narration in treasure of life by Maxim Garetsky. *Acta Albaruthenica*. 2015;16:47–55. Belarusian.
8. Shmid V. *Narratologiya* [Narratology]. Moscow: Yazyki slavyanskoi kul'tury; 2003. 312 p. Russian.
9. Harecki M. *Iybranyja tvory* [Selected works]. Minsk: Knigazbor; 2009. 640 p. Belarusian.
10. Harecki M. *Tvory. Dzve dusy: apoves'. Apavjadanni. Zhartawlivy Pisarjevich: p'esa. Litaraturnaja krytyka i publicystyka. Listy* [Works. Two Souls: a tale. Stories. Humorous Pisarevic: the play. Literary criticism and journalism. Letters]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1990. 629 p. Belarusian.
11. Bluvberg SV. [Religious discourse]. *Sotsial'naya politika i sotsiologiya*. 2007;2:223–235. Russian.
12. Lotman YM. *V shkole poeticheskogo slova: Pushkin. Lermontov. Gogol'* [At school a poetic word: Pushkin. Lermontov. Gogol']. Moscow: Prosveshchenie; 1988. 352 p. Russian.
13. Sinkova LD. *Bielaruskaja «zvyshlitaratura»* [Belarusian «superliterature»]. Minsk: Knigazbor; 2019. 224 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 18.05.2020.
Received by editorial board 18.05.2020.